

Búcsú Jankovics Marcelltól

Úgy hiszem, hogy ezúttal nem lehet tisztelnem Jankovics Marcell életét és munkásságát méltatni, hiszen én már régen megtettem ezt, amikor 1987-ben monográfiát írtam róla, s amikor kiállításait nyitottam meg – legutóbb például két éve a Műcsarnokban. Marcell helyét a magyar kultúrában nálam hozzáértőbb embereknek kell meghatározniuk, hiszen jól tudom, hogy a baráti közelség többnyire halszem optikával torzítja a valóságot. De ezúttal nincs is szükség a méltató szavakra, hiszen akik most eljöttek ide, a búcsúztatására, úgyszintén pontosan tudják, hogy ki volt ő.

Így én most csak a barátságról és az összetartozásról szeretnék beszélni, mert a barátai nevében búcsúzom tőle. Erre szűkebb baráti társaságunk még két élő tagjától – Péterfy László szobrászművésztől és Hoppál Mihály néprajztudóstól – kaptam felhatalmazást, sőt határozott felkérést, s ezért most olyan személyes hangot ütök meg, ami akár még szokatlannak is tűnhet. Több mint negyven éves barátságunk Marcellal attól a perctől datálódik, amikor kiderült, hogy édesapám és ő egy munkahelyen dolgoztak. Mindketten deklasszált embereknek számítottak. Apám akkorra már felferekedte magát a segédmunkás létből, de Marcell akkor még az volt, mert bűnhődni kellett felmenői soha el nem követett bűneiért, s gyerekként át kellett élnie a „kitelepítésnek” eufemizált rabszolgasorsba taszítottságot meg a börtönbe zárt apa hiányát. Aztán gimnáziumi éveit a pannonhalmi bencéseknel töltötte, ami nyilván még tetézte is ezt a hátrányos helyzetet. Hozzászólt hát a mindenkor árral szembe úszáshoz, s lehet, hogy intelligenciája, tehetsége és nem mindennapi műveltsége mellett éppen a dac, a minden áron való bizonyítani akarás és az egyetlen kitörési pontot kínáló művész-pálya választása volt az, ami azzá az emberré tette, aki „A Jankovics” lett.

Már a halála napján is többen kondoleáltak nekem: képzőművészek, írók, filmesek és színészek (elsőként Rátóti Zoltán), ami részint meglepett, részint pedig felemelő érzés volt, mert korábban nem is sejtettem, hogy ilyen sokan tartják számon barátságunkat. Néhány nap múlva e-mailben és telefonon is jöttek hozzám hasonló tartalmú üzenetek, meg az újságokban is megjelentek az őt búcsúztató nekrológok. Ezek közül idéznék néhány mondatot, amelyeket különösen szépnek, illetve találónak érzek.

M. Tóth Éva animációs filmes például egy nekem küldött e-mailben ezt írta: „Lehetetlen küldetés múlt időben szólni valakiről, aki maga a rendíthetetlen és érzékeny valóságos jelen, a zenitén szikrázó Nap. Akire mindig kicsit alulról, kicsit hunyorogva nézünk, s akit éppen nagy-nagy fényessége miatt sosem látunk a maga teljességében. Mert amit kormos üvegeken, speciális fóliákon átszűrve, sajátos nézőpontunkból tapasztalhatunk, az csupán egy lehetséges olvasat... Lehetetlen azt mondani valakiről, hogy *volt*, akinek energiája változatlanul hat, akinek sugarai felé kultúrnövények és gyomok sokasága törekszik továbbra is.

Hogy Jankovics Marcell lenyűgözően impozáns fizikai valójában közöttünk járt számos évtizeden át, tekintsük ajándéknak.”

György Péter esztéta az Élet és Irodalomban pedig leszögezte: „Pontosan tudta, hogy a nemzeti kultúra intergenerációs gyakorlat, egy nagy hagyomány érvényessége mindig az interiorizáció kérdése. Csak az lehet elfogadott a következő nemzedék számára, ami befogadhatónak bizonyult, aminek elsajátítása az identitás építésének volt a része, s nem üres, rituális, kultikus gyakorlat. Ez tette munkásságát nem halhatatlanná, hanem most is élővé. Rendszerváltás ide, politikai platformok alakulása oda, az ő filmjeinek érvényességéből mindez semmit nem vont le. Az 1977-ben született Magyar népmesék sorozat ma éppúgy érvényes, mint a huszonhárom éven át készült Az ember tragédiája.”

Marcell egyik tanítványa, Péterffy Zsófia animációs filmes szerint: „Nem egy trendet követ, hanem az örökkévalóságot.”

A Magyar Nemzet hasábjain Bódi Ábel így búcsúzott tőle: „Felnőttünk úgy a Magyar népmesék, a Mondák a magyar történelemből sorozaton, hogy úgy ittuk magunkba a nemzettudatot, hogy észre sem vettük. És mindezt akkor alkotta, amikor ellene voltak mindennek, ami magyar: a szocializmusban.”

Ugyanott, egy-két nappal később, Csejk Miklós ezt írta róla: „Nem túlzás azt mondani, hogy Jankovics Marcell minden tollvonásában benne van a magyarságunk, de talán a legjobban az 1983-as Fehérlófiában látható, amelyet minden idők legjobb ötven animációs filmje közé választottak Los Angelesben.”

Én Marcell minden egyes filmjében rejtett önarcképet láttam. A szememben ő volt János vitéz, Sisyphus, a népmesék legkisebb királyfija, a Fehérlófia Fanyűvője és Az ember tragédiája Ádámja is.

Ebben az évben töltötte volna be a nyolcvanadik évét, és ezért felkértek arra, hogy egy köszöntő-kötetbe írjak valamit. Akkor jutott eszembe egy vagy huszonöt évvel ezelőtti álmom.

Ezt nagyjából így lehet elmondani: Marcellal és feleségével, Évával állunk egy égő ház előtt, amiről tudom, hogy az én házam. Víz nincs a közelben, de a tűzoltókat valószínűleg már riasztották. Nem tudom, hogy mit tehetek, s akkor azt látom, hogy Marcell, Évát kézen fogva áttör a tűzfalon. Én természetesen rögtön a nyomukba eredek, és mindhárman sértetlenül bejutunk az épületbe. Különös módon bent teljes nyugalom honol, a lakásomat is épségben találjuk, csak óriási rendetlenség fogad, a padlón pedig különböző méretű, alakú, és -színű gyöngyök sokasága szóródott szét. Mindenekelőtt ezeket kell összeszedni, mert elcsúszhatnak rajtuk. Marékszámra szedjük hát a gyöngyöket, aztán egyelőre a konyha mosogatójába szórjuk be azokat, ahol gyönyörű, színes halomba gyűlnek, ami közelelről nézve egészen varázslatos látványt nyújt. „De jó lenne valami hasonló képet festeni!” – gondolom. Ennyi az álom.

Értelmezni pedig így tudom: miután minden lakhely – legyen az ház, vagy lakás – az ember saját személyiségének a szimbóluma, az égő ház valami veszélyérzetet jelent, amiből Marcell és Éva mentenek meg. A gyöngyökről pedig csak annyit, hogy azok nyilván a bennem lévő szép lehetőségekre utalnak, amelyek megmentésében ők segídeknek.

Talán a legérdekesebb az egészben az, hogy az álombéli Marcell erősebb, elszántabb és bátrabb mint én, akinek pedig a háza ég, és ő mutat nekem utat. Ha jól meggondolom: ez a bátorság az ő esetében éppen nem a tűzbe rohanóé, hanem a higgadt, erős ember helytállásáé volt. Csodáltam ezt a higgadtságot akkor is, amikor egyszer, távollétében betörték hozzá, és értékes tárgyakat vittek el tőle. Én őrijongtem volna dühömben, de ő elintézte azzal, hogy „kitelepítéskor ennél sokkal többet vettek el tőlünk”.

De akkor is ezt a higgadt bátorságot csodáltam benne – mondhatnám éppen a tőle nem idegen, egykori MDF jelszavával „nyugodt erőnek” is –, amikor ellenségei (köztük egyik volt tanítványa!) alaptalan vádakkal feljelentették, és velem együtt az összes munkatársát beidézték a rendőrségre, a hírhedt Gyorskocsi-utcai intézményben pedig egyenként hallgattak ki bennünket. Őt nem idézték be. Gondolom; azzal, hogy Marcell csak hírből tudhatott az ellene legalább egy évig tartó eljárásról, félelmet akartak kelteni benne. Mi tagadás; én bizony szorongtam már ott, a Gyorskocsi utcában is, pedig semmi okom nem volt rá, ugyanakkor ő teljes nyugalommal fogadta az erről szóló híradásomat. Akkor kellett először megállapítanom, hogy nem csak aránytalanul higgadtabb, de lehet, hogy bátrabb is nálam.

Amikor fenti álmomat megírtam a tervezett köszöntő-kötetbe, ezekkel a sorokkal zártam írásomat: „Kedves Marcell! Csak most jutott eszembe ez az álom, amit eddig még nem meséltem el neked, s most, hogy beteg vagy, de azért rendületlenül tovább dolgozol, ismét látom benned azt a bizonyos „nyugodt erőt”. Köszönöm, hogy annakidején segítettetek nekem összeszedni a szétgurult gyöngyöket. Bárcsak viszonzozhatnám!”

Hát erre már nem lesz lehetőségem, és csak most, a halála után tudatosult bennem, hogy ő nem csupán harcostársam és bajtársam volt, hanem valójában a bátyám is, hisz kapcsolatunk klasszikusan a fiútestvérekére volt jellemző. A fiatalabb ugyan felnéz a bátyjára, néha még irigylis is, de ezt semmiképpen nem mutatja ki, hanem kritizálja és pimaszkodik vele, míg az idősebb állandóan kioktatja őt, esetleg még meg is veri (esetünkben persze szavakkal), pedig valójában félti. És közben mindketten tudják, hogy egy vérből valók.

(Ez az a pont, ahol valószínűleg majd elsirom magam, amit pedig nem érzek helyénvalónak, mert egy temetésen valójában nem a halottat siratjuk – hisz őt már nincs miért – hanem saját

magunkat, akik most éljük át, hogy kiszakadt belőlünk egy rész. Márpedig az önsajnálatot egy férfi részéről szálnalmasnak tartom. Ezért van itt mellettem Rátóti Zoltán barátom, akit meg az öcsémnek tekintek, hogy folytassa beszédemet, amíg leküzdöm e szégyenletes érzést.)

Marcell nem csak a filmjeiben osztott szerepeket, hanem baráti körében is. Hármunkban, akik a legközelebb álltunk hozzá, Dumas három testőrért látta, amit az egyik könyvében meg is fogalmazott, így: „Athosom” búskomor ítélkező, akárcsak regénybeli eredetije, „Aramis” maga – a ma már – piknikus jovialitás. „Porthos” kolerikus bohém volt, aki Dumas hőséhez hasonlóan túlbecsülte erejét és teherbíró képességét. Különbözőségük ellenére összeköti őket, hogy mind október utolsó hetében, a Skorpió jegyében születtek, míg én néhány nappal korábban, azaz Mérleg születtem. Ez elkülönít tőlük, ami feljogosít arra, hogy „D’Artagnan”-ként lássam magam a körükben.”

Marcell szemében Porthos a már régen elhunyt Szakály Ferenc történész volt, a néprajztudós Hoppál Mihály néprajzosra osztotta Aramis szerepét, engem meg a „búskomor ítélkezőnek”, Athosnak látott.

Persze ez korántsem fedi a valóságot, de az igaz, hogy egykor igazi „gascogne-i legények” voltunk. Állandóan vívtunk, harcoltunk az ellenségesnek érzékelt külvilággal, néha egymással is, de legtöbbször önmagunkkal, s talán ez utóbbi hozta számunkra a legtöbb győzelmet. És egyértelműen Marcell volt köztünk a legeredményesebb harcos.

Aztán – mint tudjuk – ott volt még Castel Jaloux is, a kapitány. Hogy ki volt ő? Attól függően, hogy éppen milyen harcban vettünk részt, mindig más. Néha Péterfy László, néha Makovecz Imre, máskor meg Katona Tamás és még egy-két olyan ember, aki abban a helyzetben jobb stratégia volt nálunk.

Minden évben együtt ünnepeltük Hoppál Mihályéknál a március tizenötödikét, ugyancsak náluk voltak a nyári flekkensütések, míg nálunk az októberi születésnapok, Marcelléknál pedig a szilveszterek alkalmából találkoztunk. És akkor jöttek a barátok: Szakály Feri, Kobzos Kiss Tamás, Kő Pál, Katona Tamás és még sokan mások.

Kedves Marcell! Az imént felsorolt barátokkal már újra együtt lehetsz, de mi, az itt maradottak, hogyan is mulatozhatnánk nélküled? Egyébként általam üzeni Laci és Mihály is, hogy majd jövünk, és akkor majd újra együtt énekelhetünk. Mi ketten persze hamisan, ahogy szoktunk. Az biztos, hogy legkevésbé sem fogunk emlékeztetni az angyalok karára, s talán majd meg is botránkoznak rajtunk ott.

Viszontlátásra bátyám!